

Inka Söderström

tohtorikoulutettava

Helsingin yliopisto

inka.soderstrom@helsinki.fi

Sosiaalityön rooli hlbtiq-pakolaisten kuulumisen ja kotoutumisen tukemisessa

Tässä artikkelissa käsittelen seksuaali- ja sukupuoli-vähemmistöihin kuuluvien turvapaikanhakijoiden ja pakolaisten kanssa tehtävää sosiaalityötä kuulumisen ja normatiivisuuden käsitteiden kautta. Kirjainyhdisteellä hlbtiq viittaa ihmisiin, jotka määrittelevät itsensä homoksi, lesboksi, biseksuaaliksi, transsukupuoliseksi, intersukupuoliseksi tai queeriksi. Artikkelini pohjautuu esitykseeni Sosiaalityön tutkimuksen päivillä 2019 työryhmässä ”Transnationaali ja kuulumisen sosiaalityön tutkimuksessa” sekä tekeillä olevaan sosiaalityön väitöskirjaani, jossa tutkin, millaisia identiteettejä ja kuulumisia hlbtiq-pakolaisille rakentuu sosiaalityön kontekstissa.

Rinnakkain kirjainyhdistelmän hlbtiq kanssa käytän käsitettä queer tai puhun seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä. Kattokäsitteenä queer viittaa kaikkiin sellaisiin seksuaali- ja sukupuoli-identiteetteihin, jotka kyseenalaistavat normatiivista heteroseksuaalisuutta tai mies-nais-jaottelua (Seta 2019). Ymmärrykseni identiteeteistä pohjautuu queer-teoriaan, jossa haastetaan vallitsevia kategorioita ja nähdään niin seksuaali- ja sukupuoli-identiteetit kuin myös muut identiteetit jatkuvasti liikkuvina ja joustavina. Queer-teoria syntyi sukupuolentutkimuksen alalla 1990-luvulla

haastamaan homo- ja lesbotutkimuksen essentialistista ja jäykkää käsitystä seksuaali- ja sukupuoli-identiteeteistä. Queer-tutkimuksessa suhtaudutaan kriittisesti moniin yhteiskuntaa järjestäviin normeihin ja hierarkioihin ja korostetaan tutkijan oman paikan refleктоimisen tärkeyttä. Queer-teoria on saavuttanut aseman osana kriittistä yhteiskuntatutkimusta, mutta sosiaalityön tutkimuksessa sitä on käytetty vain vähän. (Ahmed 2018, 195; de Jong 2015, 40–41; Hekanaho 2010, 144–151.)

Väitöskirjani aineisto koostuu kolmesta osasta: sosiaalityöntekijöiden haastatteluista vastaanottokeskuksissa ja kunnallisissa maahanmuuttajapalveluissa, queer-pakolaisten ryhmähaastatteluista vertaistukea järjestävän yhdistyksen kautta sekä Maahanmuuttoviraston päätöksistä turvapaikkahakemuksiin, joissa yhtenä hakuperusteena on ollut kuuluminen seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön. Turvapaikkapäätökset ovat tausta-aineistoani ja keskustelevat kahden pääasiallisen aineistoni kanssa. Turvapaikkaprosessi on isossa roolissa sekä ryhmäkeskusteluihin osallistuvien hlbtiq-turvapaikanhakijoiden elämässä että vastaanottokeskuksissa tehtävässä sosiaalityössä.

Aineistonkeruu on kesken, ja tähän mennessä olen tehnyt kuusi sosiaalityöntekijän haastattelua. Tässä artikkelissa käytän haastatteluja tuomaan tekstiin mukaan käytännön sosiaalityön tason sekä peilauspintaa teoreettiseen keskusteluun, vaikka varsinainen tutkimusanalyysini onkin vasta työn alla. Artikkelissa kuuluu sosiaalityöntekijöiden ääni, jota olen myöhemmin kiinnostunut vertaamaan palveluja käyttävien hlbtiq-pakolaisten näkökulmiin. Analysoin haastatteluja narratiivisen diskursusanalyysin keinoin kriittisen sosiaalityön näkökulmien sekä queer- ja postkolonialististen teorioiden kautta.

Queer-pakolaisuus Suomessa

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat turvapaikanhakijat ja pakolaiset ovat nopeasti kasvanut ryhmä Suomen

vastaanottokeskuksissa ja kunnallisissa kotoutumispalveluissa. Monet heistä pakenevat kotimaassaan kokemaansa vainoa, piilotelua, kidutusta, perheen hyljeksintää tai väkivallan, vankilatuomion tai tapon uhkaa (Asikainen 2018; Manninen 2017). Vuosien 2014 ja 2015 välillä kaikkien turvapaikkahakemusten määrä nousi 3651 hakemuksesta yli 32 000 hakemukseen, ja samalla myös seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuulumisen perusteella jätettyjen hakemusten määrä nousi huomattavasti (Juusela 2017; Maahanmuuttovirasto 2015; Maahanmuuttovirasto 2019). Hlbtqi-turvapaikanhakijoiden määrän kasvun myötä aiheetta koskeva näkyvyys ja tietoisuus on lisääntynyt vastaanottokeskusten työntekijöiden ja kansalaisyhteiskunnan toimijoiden keskuudessa, ja kysyntä tukitoimille ja konsultaatiolle on suurta. Helsinki Pride -yhteisö (ent. Heseta) järjestää pakolaistaustaisille hlbtqi-ihmisille Together With Pride -vertaistoimintaa, joka sisältää useita toimintaryhmiä, yksilötapaamisia ja puhelinneuvontaa. Yhdistyksen tilastojen mukaan aktiivisia kävijöitä vuonna 2018 oli yksilötapaamisissa 150 ja ryhmätapaamisissa 250, minkä lisäksi toimintaan tuli noin 1 000 konsultaatiopyyntöä valtaosin vastaanottokeskuksista eri puolilta Suomea. (M. Puumalainen, henkilökohtainen tiedonanto, 19.7.2019.)

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat turvapaikanhakijat luetaan usein haavoittuvassa asemassa olevaksi ryhmäksi, ja heidän haavoittuvuutensa on tunnistettu myös Euroopan ihmisoikeustuomioistuimessa ja EU:n turvapaikkalainsäädännössä. EU:n turvapaikkamenettelydirektiivissä heidät mainitaan ryhmänä, jonka turvapaikkaprosessille pitää taata erityisen paljon aikaa, tukea ja asiantuntemusta, jotta hakijoiden kansainvälisen suojelun tarpeet tulevat tunnistetuiksi. (Heikkilä & Mustaniemi-Laakso 2019, 66–68.) Käytännössä tämä ei läheskään aina tapahdu. Media on kirjoittanut useista tapauksista, joissa homoseksuaalisuuden perusteella turvapaikkaa hakeneilta ihmisiltä on kysytty turvapaikkapuhuttelussa epäsensitiivisiä kysymyksiä, pyydetty

todisteita homoseksuaalisuudesta, annettu kielteisiä päätöksiä perustuen siihen, että kertomusta homoseksuaalisuudesta ei uskota, ja karkotettu kotimaahan (Asikainen 2018; Juusela 2017; Manninen 2017). Vuodesta 2016 alkaen Maahanmuuttovirasto on myöntänyt kansainvälistä suojelua huomattavasti vähemmän kuin aikaisemmin ja turvapaikanhakijoiden oikeusturva on heikentynyt turvapaikkalainsäädännön muutosten ja Migrin tiukentuneen tulkintalinjan vuoksi. Samalla haavoittuvuuden tunnistaminen ja huomioiminen turvapaikkakäytännöissä on vaikeutunut. (Lyytinen 2019, 20.)

Sosiaalityöntekijöillä on hlbtiq-turvapaikanhakijoiden haavoittuvuuden tunnistamisessa erityinen tehtävä. Seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuuluminen on yksi mahdollinen turvapaikkaperuste ja asettaa usein riskejä majoitukseen ja yleiseen turvallisuuteen liittyen, minkä vuoksi vastaanottokeskusten sosiaalityöntekijät pyrkivät tunnistamaan palveluntarvitsijat jo varhain maahan-tulon jälkeen. Vastaanottokeskuksissa hlbtiq-turvapaikanhakijoille annettava tuki sisältää sosiaalityöntekijän tavanomaisten tehtävien lisäksi tukea turvapaikkaprosessissa ja yhteydenpidossa lakimieheen, turvallisten majoitusratkaisujen etsimistä, vertais-tuen piiriin ohjaamista ja mahdollisesti ihmiskaupan uhrien aut-tamisjärjestelmään tai kunniaan liittyvien konfliktien tukijärjes-töön ohjaamista. Eräs haastattelemani sosiaalityöntekijä vertasi seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvia turvapaikanhakijoita ihmiskaupan uhreihin; vaikka heitä ei määrällisesti ole niin paljon, he ovat haavoittuvuutensa vuoksi vastaanottokeskus-ten keskeinen ja työtä määrittävä sosiaalityön asiakasryhmä.

Haastattelemini vastaanottokeskusten ja kotoutumispalve-luiden sosiaalityöntekijöiden mukaan seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuuluminen on puheenaiheena samanaikai-sesti noin 5–13 palvelunkäyttäjän kanssa, mikä tarkoittaa yleensä kolmesta kahdeksaan prosenttia koko asiakaspiiristä. Ajallisesti aihetta käsitellään tapaamisilla keskimäärin kuukausittain tai

jopa useammin. Suurin osa palvelunkäyttäjistä, joiden kanssa vähemmistöön kuulumisesta puhutaan, identifioituvat homoiksi tai lesboiksi. Haastattelemillani sosiaalityöntekijöillä on vähemmän kokemusta transsukupuolisuuden käsittelystä asiakastapaamisilla, mutta toisaalta sukupuolen moninaisuuden kysymykset voivat jäädä seksuaalista suuntautumista herkemmin piiloon.

Kuuluminen, koti ja kotoutuminen

Oleskeluluvan saamisen jälkeen ihminen siirtyy vastaanottokeskuksen palveluiden piiristä kunnallisen kotouttavan maahanmuuttajasosiaalityön asiakkaaksi, mikäli hän on saanut oleskeluluvan kansainvälisen suojelun, toissijaisen suojelun tai tiettyjen muiden syiden perusteella (Laki kotoutumisen edistämisestä 2010/1386 2 §, Ulkomaalaislaki 2004/301). Kotoutumista edistävissä sosiaalityössä asiakasta tuetaan rakentamaan elämän perusedellytyksiä uudessa kotimaassa, kuten hankkimaan asunto ja elanto, pääsemään terveydenhuollon ja muiden palveluiden piiriin, pääsemään kielikursseille, opiskelemaan ja työhön. Kun oleskeluoikeus Suomessa on taattu, ihmisen elämäntilanne, haavoittuvuutta synnyttävät tekijät ja siten myös sosiaalityön palvelutarpeet usein muuttuvat huomattavasti. Oleskeluluvan saamisen jälkeen hlbtqi-pakolaisten erityiset sosiaalityön palvelutarpeet voivat pitää sisällään esimerkiksi vertaistoimintaan ohjaamista, syrjintään tai kunniaan liittyviin konflikteihin puuttumista tai tukemista sukupuolenkorjaushoitoihin pääsemisessä.

Sana ”kotoutuminen” viittaa prosessiin, jonka tavoitteena on, että maahan muuttanut henkilö kokisi uuden maan kodikseen. Tunne siitä, että on kotona, liittyy vahvasti kokemukseen kuulumisesta (*belonging*) (Yuval-Davis 2011, 10). Kotoutumista tukvassa sosiaalityössä tulisi pyrkiä vahvistamaan palvelunkäyttäjän kokemusta siitä, että hän kuuluu osaksi uutta elinympäristöään. Kuuluvuuden tunne voi vahvistua kielen oppimisen ja työn löytymisen myötä, mutta se ei rajoitu pelkästään ulkoisiin

puitteisiin. Erään haastattelemani sosiaalityöntekijän mukaan kotoutumista tukevassa sosiaalityössä on tärkeintä, että palvelunkäyttäjälle syntyy perusturvallisuuden tunne, luottamus omaan pärjäämiseen ja tieto siitä, mistä voi pyytää apua ongelmatilanteissa. Toinen maahanmuuttopalveluiden sosiaalityöntekijä taas korosti merkityksen tunteen tärkeyttä kotoutumisessa: ”Yksi tärkeimmistä *pointeista* [kotoutumisessa] on se, että on mielekästä toimintaa. Että sä koet, että sä teet jotain, millä on merkitystä. [– –] Kun ihminen on kuitenkin ihminen, ja se merkitys voi olla sitten siinä, että sä saat jonkun ystävän tai olet koulussa tai olet työssä tai sulla on koti.”

Yuval-Davis (2011, 18–20) tarkoittaa kuulumisen politiikalla sitä, millainen yhteiskunnallinen arvo eri ihmisryhmille annetaan ja millä keinoin toisia hyväksytään kuulumaan ryhmiin ja toisia suljetaan niistä ulos. Moniperusteisella syrjinnällä tarkoitetaan sitä, että henkilö kuuluu moneen stigmatisoituun ryhmään samaan aikaan ja kokee ulossulkemista useasta syystä. Jos syrjintä tulee sellaisen ryhmän taholta, johon henkilö itse kokee kuuluvansa, puhutaan sisäryhmäsyrjinnästä. (Ulkoministeriö 2018, 17, 61.) Sisäryhmäsyrjinnästä on kyse esimerkiksi silloin, jos muslimiksi ja queeriksi identifioituva ihminen kokee ulkopuolisuutta ja ennakkoluuloja sekä muslimiyhteisöissä että queer-yhteisöissä. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvilla pakolaisilla kuulumisen raja-aitoja on monia. Haastattelemini sosiaalityöntekijöiden näkemysten mukaan suurimmat ulossulkemisen kokemukset liittyvät hlbtiq-pakolaisilla usein lapsuuden perheen hylkäämiseen, yhteiskunnan heihin kohdistamaan vainoon tai jännitteeseen suhteeseen heidän omien kansallisten yhteisöjensä kanssa Suomessa. Toisaalta suomalaisissa sateenkaaripiireissä toiseutta voivat luoda piirien valkoisuus, islamofobiset ja rasistiset asenteet sekä länsimainen sanasto ja ymmärrys seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuudesta.

Monikerroksisen toiseuden ja kuulumattomuuden keskellä turvallinen vertaistuki nousee merkittävään asemaan yksilön

hyvinvoinnin kannalta. Erityisen tärkeää on nimenomaan pakolaistaustaisille tai rodullistetuille ihmisille suunnattu sateenkaareva vertaistoiminta, jossa hlbtq-pakolaisten ei tarvitse kokea kuulumattomuutta myöskään pakolaisuuteen liittyvien kokemusten, kansalaisuuden puuttumisen tai suomen tai englannin kielen vähäisten taitojen vuoksi. Vertaistoiminta voi parhaimmillaan tarjota kokemuksen turvallisuudesta, merkityksestä ja kuulumisesta, mitkä ovat kaikki tärkeitä kotoutumisen kannalta. Eräs vastaanottokeskuksen sosiaalityöntekijä tiivistä vertaistuen merkityksen seuraavasti: ”*Se [sosiaalinen verkosto] voi olla aika suppea ja sellainen hyvin yksinäinen voi olla. Mutta sitten monet ovat löytäneet toisen perheen [vertaistukea järjestävän yhdistyksen] kautta ja kokevat sen todella voimaannuttavana, että voi olla oma itsensä ja saada sieltä tukea ja apua sen kautta. Se, että kuulutaan johonkin ja voi olla samanhenkisten ja samanlaisten seurassa eikä ole ketään tuomitsemassa, niin sen kuulee monesti, että se on tosi iso helpotus.*”

Normit kuulumisen raja-aitoina

Vainoa, syrjintää ja ulossulkemista hienovaraisempi mutta arkipäiväisempi kuulumista rajoittava tekijä on yhteiskunnan normatiivisuus. Sillä tarkoitetaan sellaisia oletuksia ja lähtökohtia, joita pidetään niin itsestään selvinä, että niitä ei tarvitse erikseen mainita. Vaikka seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuudesta puhutaan koko ajan enemmän, heteronormatiivisuus ja cis-normatiivisuus, jossa ihmisen oletetaan olevan sitä sukupuolta, johon hänet on syntymässä määrätty, vallitsevat edelleen länsimaisissa yhteiskunnissa (mm. Ahmed 2018, 189). Sara Ahmedin sanoin: ”Normatiivisuus on mukavaa niille, jotka voivat siinä asua”. Normatiivisuus luo siinä asuville ihmisille tyytyväisen, rennon ja helpon olon. (Ahmed 2018, 193.) Ahmedin kuvaus muistuttaa Yuval-Davisin (2011, 10) määritelmää kuulumisesta kotina: normiin kuuluminen on kuin olisi kotona. Normiin kuulumattomuuden taas voi ajatella kodikkuuden vastakohtana:

se voi tuntua ulkopuolisuutena, turvattomuutena ja epämukavuutena. Oman erilaisuuden tiedostaa usein itse, vaikka muut eivät kiinnittäisikään siihen huomiota.

Niitä ympäristöjä, joissa pakolaistaustainen queer-ihminen kuuluisi normatiiviseen valtavirtaan, on vähän. Eläminen vähemmistönä vähemmistön sisällä voi aiheuttaa jatkuvaa ulkopuolisuuden, epämukavuuden ja jännittyneisyyden tunnetta. Heteronormatiivisen elinympäristön lisäksi kuulumista saattaa rajoittaa homonormatiivisuus, eli oletus siitä, millaisia homoseksuaalien pitäisi olla. Länsimaisen ihannekuvan mukainen homoseksuaali on vapautunut, niin sanotusti kaapista ulkona ja elää keskiluokkaista ydinperhearkea sateenkaariperheessä. (Ahmed 2018, 195–196; Duggan 2003, 50.) Tämä homonormatiivinen malli ei välttämättä ole kaikille mahdollinen tai edes tavoittelemisen arvoinen. Erään sosiaalityöntekijän kuvaus asiakkaansa haasteista osallistua sateenkaariyhteisössä keskeisenä pidettävään Pride-kulkueeseen on hyvä kuvaus seksuaalivähemmistöön kuuluvan pakolaisen arkipäivän kuulumisen neuvotteluista: ”[Hän] hirveän avoimesti kyllä puhui siitä omasta homoudestaan, mutta sitten sanoi, että hän ei esimerkiksi uskalla mennä siihen kulkueeseen vieläkään. Että hän kavereiden kanssa seuraa vierestä, koska se jotenkin on liian iso kynnys. Vaikka sitten keskusteltiin siitä, että siinä kulkueessa on paljon ihmisiä, ei tarvitse olla homo tai mitään, – – että se on nykyään sellainen ilokulkue. Mutta sitten hän peilasi niiden hänen omien kokemustensa kautta, ja voin ymmärtää sen tietenkin.”

Mitkä ovat normatiivisuuden ja kuulumisen yhteydet sosiaalityöhön? Sosiaalityö on yhteiskunnallinen professio ja sosiaalityöntekijät ihmisiä, joten on itsestään selvää, että vallitsevat normatiivisuudet ovat läsnä myös sosiaalityössä ja ruumiillistuvat sosiaalityön asiakastapaamisilla (mm. Hicks 2008, 66–68). Yleensä normit tulevat esiin tiedostamattomissa oletuksissa esimerkiksi siitä, että miespuolisella asiakkaalla on vaimo, tai että asiakas, jolla on naisen nimi, myös identifioituu naiseksi. Jos

virheelliset oletukset tulevat esiin asiakastapaamisilla, se voi synnyttää asiakkaalle epämiellyttävän tunteen ohipuhumisesta, ulkopuolisuudesta ja kuulumattomuudesta. Eräs haastattelemani sosiaalityöntekijä arvioi virheellisten oletusten vaikutuksia asiakkaaseen seuraavasti: *”Se voi olla tosi ikävää. Välttämättä asiakas [ei] osaa korjata sitä näkemystä. Ja sitten voi olla jo tosi vaikeakin puhua niistä asioista, kun se ajattelee, että no mitähän tämä ihminen nyt sanoo, jos mä kerronkin, että se ei olekaan nyt noin, miten se olettaa.”* Myös tulkkaus tuo oman haasteensa sensitiiviseen kielenkäyttöön. Tulkkien kanssa työskennellessä on vaikea kontrolloida sitä, kääntyykö sosiaalityöntekijän sukupuolineutraali puhe puolisoista tulkituna puheeksi aviomiehestä tai vaimosta.

Vähemmistöstressi ja häpeä

Jatkuvalla kuulumattomuuden tunteella ja normatiivisten oletusten ulkopuolella elämisellä voi olla myös lääketieteessä tunnistettuja kielteisiä vaikutuksia psyykkiseen ja fyysiseen terveyteen. Vähemmistöstressiksi kutsutaan kroonista stressitilaa, joka syntyy pitkäaikaisesta altistumisesta toiseuttamiselle, syrjinnälle tai kiusaamiselle vähemmistöön kuulumisen vuoksi (Seta 2019). Homomiesten vähemmistöstressiä tutkineen psykologi Ilan Meyerin (1995, 51) mukaan stressin syntytekijät voi jakaa sisäistettyyn homofobiaan, ulossulkemisen ja syrjinnän pelkoon sosiaalisessa tilassa sekä toteutuneisiin syrjinnän ja väkivallan kokemuksiin. Vähemmistöstressiin kuuluvasta ulossulkemisen pelosta johtuen monet tilanteet, kuten sukupuolitettuihin vessoihin tai pukuhuoneisiin meneminen, saattavat tuntua vähemmistöön kuuluvasta paljon stressaavammalta kuin mitä normiin sulautuva ihminen voi ymmärtää. Vähemmistöstressi voi myös vaikeuttaa oman vähemmistöstatuksen puheeksi ottamista viranomaisen kanssa stigmatisoinnin tai alentuvan suhtautumisen pelossa.

Häpeällä on merkittävä rooli vähemmistöstressin laukaisijana. Sisäistetyllä homofobialla Meyer (1995, 51) tarkoittaa sitä,

että ympäröivän yhteiskunnan homofobiset asenteet voivat synnyttää hlbtiq-ihmisessä tiedostettua tai tiedostamatonta häpeää omasta erilaisuudesta. Pitkään koettu häpeä voi johtaa itsetunto-ongelmiin ja itseinhoon ja sitä kautta itsetuhoiseen käytökseen ja riippuvuuksiin. Tutkimusten mukaan mielenterveysongelmat, päihteiden liikakäyttö ja syömishäiriöt ovatkin seksuaali- ja sukupuolivähemmistöillä yleisempiä kuin muulla väestöllä (Karvinen & Venesmäki 2019, 20.) Joskus kollektiivinen häpeän kokemus voi kääntyä myös yhteisöllisyydeksi ja yhteiseksi kamppailuksi häpeää tuottavia yhteiskunnallisia rakenteita vastaan esimerkiksi Pride-liikkeen muodossa. Erityisen vahingollista häpeässä eläminen on usein heille, jotka elävät erillään tällaisista yhteisöistä ja joutuvat kantamaan häpeän yksin, kuten moni pakolaisena maahan tullut hlbtiq-ihminen. (Cover 2012, 97–99.) Tietämys vähemmistöstressin ja häpeän kokemusten aiheuttamista psyykkisistä ja sosiaalisista riskeistä yksilölle auttaa sosiaalityöntekijöitä asiakkaiden haasteiden tunnistamisessa ja niissä tukemisessa.

Kuulumista edistävä ja normeja haastava sosiaalityö

Seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuulumisen puheeksi ottaminen sosiaalityön tapaamisilla herätti paljon pohdintaa sosiaalityöntekijöiden haastatteluissa. Lähtökohtaisesti työntekijät olivat sitä mieltä, että aloitteen puheeksiottoon pitäisi tulla asiakkaalta itseltään. Toisaalta etenkin turvapaikkaprosessin alkuvaiheessa asian esilletulo on niin tärkeää, että myös sosiaalityöntekijällä on oltava siinä aktiivinen rooli. Kuten muiden arkaluonteisten asioiden myös seksuaali- tai sukupuoli-identiteetin puheeksi ottamisessa sosiaalityöntekijän pitää olla herkkänä kuulemaan asiakkaan antamia hienovaraisia vihjeitä ja tarttumaan niihin, kuten eräs vastaanottokeskuksen sosiaalityöntekijä hyvin kuvaa: *”Eihän kenelläkään ole leimaa otsassa, että kuuluu seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön. Totta kai voi olla joku habitus tai joku asia, joka*

herättää sen, että voisiko tämä olla, niin ehkä sen perusteella tapaa. Sitten ehkä joku arkaluonteisuus tai jotain siinä kehonkielessä kertoo, että tämän kanssa olisi hyvä tavata. – – Ehkä se saattaa olla, että asiakas antaa vinkin, että perheen kanssa on ollut vaikeuksia. [– –] Että ei uskalla sanoa suoraan mistä on kyse, mutta tulee vaikutelma, että tässä asiakas haluaa kovasti jotain kertoa. [– –] Sitten me yritämme päästä yhteisymmärrykseen, että voi kyllä kertoa tai mainita se syy.”

Haastateltavien mukaan tärkeintä on antaa asiakkaan kertomukselle tilaa ja pyrkiä luomaan tapaamiseen kiireetön, luottamuksellinen ja sensitiivinen ilmapiiri, joka mahdollistaa vaikeiden asioiden puheeksioton. Sosiaalityöntekijän pitää pyrkiä viestittämään asiakkaalle, että seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuuluminen ei ole hänen mielestään häpeällistä ja työntekijä on hänen puolellaan eikä tuomitse. Häpeä on voimakas ja kehollinen tunne, joka saa ihmisen piiloutumaan ja pelkäämään paljastumista (Ahmed 2018, 136–137). Eräs vastaanottokeskuksen sosiaalityöntekijä korosti hlbtiq-teemojen näkyvyyden merkitystä häpeän voittamisen kannalta: ”Häpeä tukkii suun. Ja totta kai sehän istuu selkärangassa se tunne, että tämä on niin häpeällistä. Se on tärkeä sanoa ääneen, että tämä ei ole mitenkään häpeällistä. Ja puhua siitä tarpeeksi paljon, että tulisi asiakkaalle varmempi olo, että joo kyllä tästä uskaltaa sitten puhua.”

Normista poikkeaminen ja (hetero-)oletuksen rikkominen etenkin viranomaistapaamisella, jossa epätasa-arvoinen valtasuhde on joka tapauksessa läsnä, on vaikeaa kenelle tahansa. E erityisen vaikeaa oman vähemmistöaseman paljastaminen voi olla asiakkaalle, joka tulee maasta, jossa seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuulumisen puheeksiotto viranomaisen kanssa olisi voinut johtaa vankeustuomioon. Silloin voi helposti ajatella, että aiheen käsittely ei kuulu sosiaalityöntekijän vastaanotolle. Haastattelemani sosiaalityöntekijät korostivat myös, että asiakkaalle pitää antaa aikaa aiheen esille tuomiseen. Läheskään kaikki eivät halua keskustella siitä sosiaalityöntekijän kanssa tai

kokevat muut aiheet tärkeämmiksi, mikä pitää myös hyväksyä. Silti sosiaalityöntekijän vastuulla on luoda ilmapiiri, jossa seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuulumisesta voi puhua ilman, että tulee samalla rikkoneeksi kasapäin normeja ja oletuksia. Eräs itsekkin seksuaalivähemmistöön kuuluva sosiaalityöntekijä mietti, voisiko hän oman vähemmistöasemansa esiintuomisella asiakastapaamisella normalisoida aihetta ja osoittaa asiakkaalle, että tämä ei ole yksin. Myös sateenkaaritarrat sosiaalitoimiston tai vastaanottokeskuksen asioimistiskillä tai vastaanottohuoneissa ovat pieni mutta vähemmistöön kuuluville merkittävä tapa pienentää vähemmistöstressiä ja osoittaa, että jokainen kävijä on tervetullut sosiaalitoimistoon tai vastaanottokeskukseen kokonaisena itsenään.

Moni haastateltava korosti sosiaalityöntekijän omalla persoonallaan työskentelemisen tärkeyttä. Mitä sensitiivisemmästä aiheesta on kyse, sitä enemmän pitäisi pystyä riisumaan oma viranomaisroolinsa ja kohdata asiakas kuin ihminen ihmisenä. Erään haastateltavan mukaan olisi tärkeää, että sosiaalityöntekijä olisi käynyt myös henkilökohtaista pohdintaa siitä, mitä aihe merkitsee hänelle itselleen, ja olisi sinut oman seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuoli-identiteettinsä kanssa. Seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuuden teemat koskettavat kaikkia ihmisiä, myös sosiaalityöntekijöitä itseään, ja sosiaalityöntekijän oma positio vaikuttaa vuorovaikutukseen asiakkaan kanssa viranomaisroolista huolimatta. Siksi sosiaalityöntekijän omien tunteiden, kokemusten, asenteiden ja (valta-)aseman tunnistaminen on ensiarvoisen tärkeää.

Lopuksi

Kuulumisen ja kotoutumisen tunne syntyy myös muista asioista kuin asunnon saamisesta, kielen oppimisesta tai koulutuksen ja työn saamisesta. Se syntyy kokemuksesta, että uudessa elinympäristössä voi elää mukavasti ja turvassa – kuin kotonaan.

Kysyttäessä, voiko seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuuluminen olla esteenä kotoutumiselle, eräs kotoutumispalveluiden sosiaalityöntekijä muotoili vastauksensa näin: *”Tietenkin, jos sä koet edelleenkin täälläkin, – – että sä et kuulu mihinkään ja sä et ole hyväksytty ja... [– –] Kyllä varmasti voi olla esteenä se, että se asia painaa mieltä ja aiheuttaa sen, että sä et voi oikein missään olla mukavasti.”*

Epämukava ja ulkopuolinen olo normatiivisissa tiloissa on tavallinen kokemus kaikille hlbtiq-ihmisille, ei vain pakolais-taustaisille (Karvinen & Venesmäki 2019, 20). Siksi seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien asiakkaiden tietoinen huomiointi on tärkeää jokaisen sosiaalityöntekijän työssä. Samalla on muistettava, että kaikilla hlbtiq-yksilöillä on oma henkilökohtainen elämäntilanteensa ja taustansa. Joillakin on Suomen kansalaisuus, toisilla oleskelulupa ja joillakin ei sitäkään. Jotkut haluavat pitää seksuaali- tai sukupuoli-identiteettinsä omana tietonaan, kun taas toiset haluavat ja pystyvät olemaan sen suhteen avoimia. Osa haluaa keskustella omasta identiteetistään sosiaalityöntekijän kanssa, toiset eivät. Jokainen kuitenkin haluaa tulla kohdatuksi sosiaalityöntekijän vastaanotolla kunnioittavasti ja omana kokonaisena itsenään. Samat toimintamallit eivät sovi kaikille, vaan seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuuluva asiakas tulee aina kohdata yksilöllisesti ja ennen kaikkea asiakasta itseään kuunnellen (Karvinen & Venesmäki 2019, 12).

Parhaiten sosiaalityöntekijä onnistuu hlbtiq-asiakkaiden kunnioittavassa kohtaamisessa tiedostamalla ja purkamalla niitä normeja, jotka ovat läsnä omassa kielenkäytössä, vastaanottotyössä ja työympäristössä. Konkreettisesti se voi tarkoittaa esimerkiksi sitä, että sosiaalityöntekijä ei tee oletuksia asiakkaan seksuaalisesta suuntautumisesta kysymällä vaimosta tai miehestä, ei tee oletuksia asiakkaan sukupuoli-identiteetistä väestörekisterin sukupuolimerkinnän perusteella ja käyttää palvelunkäyttäjistä sitä etunimeä sekä englanniksi sitä pronominia, jota tämä itse toivoo käytettävän. Sukupuolineutraalien wc-tilojen tarjoaminen

asiakkaille on konkreettinen monien hlbtiq-yksilöiden turvallisuutta ja kuulumisen tunnetta edistävä teko. Sosiaalityöntekijän tulisi myös huolehtia siitä, että hänellä on riittävät perustiedot eri seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä ja niihin kuuluvien ihmisten kunnioittavasta kohtaamisesta niin, ettei palvelunkäyttäjien tarvitse toimia tilanteissa opettajana. (Karvinen & Venesmäki 2019, 19–21.) Tulkkia käytettäessä on hyvä pyrkiä valitsemaan tulkkiksi henkilö, jonka kielenkäyttö on sensitiivistä ja jolla on aihe-sanasto hallussa. Nämä kaikki keinot ovat tärkeitä, jotta sosiaalityöntekijä voi tunnistaa hlbtiq-asiakkaan ulkopuolisuuden ja toiseuden tunnetta lisääviä tekijöitä ja tukea häntä kuulumisen kokemusten vahvistamisessa. Tämä tähdentää sosiaalityön roolia ihmisoikeuksien, tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden edistäjänä.

Lähteet

- Ahmed, Sara (2018) Tunteiden kulttuuripolitiikka. Suomentanut Elina Halttunen-Riikonen. Tampere: niin & näin. Englanninkielinen alkuteos 2004.
- Asikainen, Pia (2018) Seksuaalivähemmistöön kuuluva turvapaikanhakija jää usein yksin - ”Miten voin todistaa maahanmuuttovirastolle olevani homo?”. Yle Dokumentit 3.12.2018. <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2018/12/03/seksuaalivahemmistoon-kuuluva-turvapaikanhakija-jaa-usein-yksin-miten-voin>. Luettu 5.7.2019.
- Cover, Rob (2012) Queer youth suicide, culture and identity. Unliveable lives? Lontoo: Routledge.
- de Jong, Dirk (2015) A new paradigm in social work research. It’s here, it’s queer, get used to it! Reflections: Narratives of Professional Helping 20 (3), 40–44.
- Duggan, Lisa (2003) The twilight of equality? Neoliberalism, cultural politics, and the attack on democracy. Boston: Beacon Press cop.
- Heikkilä, Mikaela & Mustaniemi-Laakso, Maija (2019) Turvapaikanhakijoiden haavoittuvuuden huomioiminen Suomen ulkomaalaisoikeudessa ja -käytänteissä. Teoksessa Eveliina Lyytinen (toim.) Turvapaikanhaku ja pakolaisuus Suomessa. Turku: Siirtolaisuusinstituutti, s. 65–88.
- Hekanaho, Pia Livia (2010) Queer-teorian kummia vaihteita. Teoksessa Tuija Saresma, Leena-Maija Rossi ja Tuula Juvonen (toim.) Käsikirja sukupuoleen. Tampere: Vastapaino. s. 144–154.
- Hicks, Stephen (2008) Thinking through sexuality. Journal of Social Work 8 (1), 65–82.

- Juusela, Pauli (2017) Maahanmuuttovirasto toivoo kirkoilta ja Setalta apua. Kirkko ja kaupunki 19.1.2017. <https://www.kirkkojakaupunki.fi/-/maahanmuuttovirasto-toivoo-kirkoilta-ja-setalta-apua>. Luettu 18.7.2019.
- Karvinen, Marita & Venesmäki, Elina (2019) Tilaa moninaisuudelle! Opas seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen yhdenvertaisuuden edistämiseen. Rainbow Rights Promoting LGBTI Equality in Europe -hanke. <https://www.dropbox.com/s/nxuv9rfu011my65/Tilaa%20moninaisuudelle%21%20-opas%202019.pdf?dl=0>. Luettu 22.10.2019.
- Laki kotoutumisen edistämisestä 2010/1386. Annettu Helsingissä 30.12.2010. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2010/20101386>. Luettu 5.7.2019.
- Lee, Edward Ou Jin & Brotman, Shari (2013) Speak out! Structural intersectionality and anti-oppressive practice with LGBTQ refugees in Canada. Canadian Social Work Review 30(2), 157–183.
- Lepola, Outi (2018) Koko ajan jännittyneenä. Moniperusteinen syrjintä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien kokemana. Oikeusministeriön julkaisu 51/2018. Helsinki: Oikeusministeriö.
- Lyytinen, Eveliina (2019) Johdanto. Teoksessa Eveliina Lyytinen (toim.) Turvapaikanhaku ja pakolaisuus Suomessa. Turku: Siirtolaisuusinstituutti, s. 15–38.
- Maahanmuuttovirasto (2015) Turvapaikanhakijat 1.1.–31.12.2014. <https://migri.fi/documents/5202425/6161882/2014+Turvapaikanhakijat+%28fi%29>. Luettu 17.7.2019.
- Maahanmuuttovirasto (2019) Tilastot. Päivitetty 18.6.2019. <https://tilastot.migri.fi/index.html#applications>. Luettu 17.7.2019.
- Manninen, Mari (2017) Suku viritti deittisivustolla ansan irakilaiselle Kasimille – homoutensa vuoksi vainotut hakevat turvaa Suomesta. Helsingin Sanomat 23.2.2017. <https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000005099110.html#kirjauudu>. Luettu 5.7.2019.
- Meyer, Ilan H. (1995) Minority stress and mental health in gay men. Journal of Health and Social Behavior 36 (1), 38–56.
- Seta (2019) Sateenkaarisanasto. Päivitetty 24.4.2019. <https://seta.fi/sateenkaaritieto/sateenkaarisanasto/>. Luettu 4.7.2019.
- Ulkomaalaislaki 2004/301. Annettu Helsingissä 30.4.2004. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2004/20040301>. Luettu 5.7.2019.
- Yuval-Davis, Nira (2011) The politics of belonging. Intersectional contestations. Thousand Oaks: Sage.